

ارزیابی تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی دوره متوسطه ایران از منظر

کارکرد و تبعیض‌های جنسیتی

علی روحانی^{*۱}

استادیار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

تهمینه آذری^۲

کارشناس ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

فاطمه معافیان^۳

دانشجوی دکتری، دانشگاه دریاوردی و علوم دریایی، چابهار، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۱۹، تاریخ تصویب: ۹۳/۱۰/۲۹)

چکیده

تصاویر کتاب‌های درسی در انتقال مفاهیم و ارزش‌ها به فراگیران نقش مهمی دارند. با این حال تحقیق جامع‌چندانی درباره کارکرد تصاویر و تأثیر آن‌ها بر مخاطب از منظر هویت جنسیتی در کتاب‌های آموزش زبان خارجی در ایران صورت نگرفته است. از این رو، هدف از پژوهش حاضر بررسی تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی مقطع متوسطه ایران با توجه به کارکرد آن‌ها و وجود یا نبود تبعیض جنسیتی در آن‌هاست. در این راستا، تصاویر موجود در کتاب‌ها براساس معیار آموزشی یا غیرآموزشی (تزیینی) بودن بررسی محتوایی شد. افراد حاضر در تصاویر نیز از دیدگاه تبعیض جنسیتی براساس سه معیار فراوانی حضور، نوع و محیط فعالیت مرد و زن بررسی شدند. تحلیل داده‌ها به روش کمی و کیفی انجام شد. نتایج نشان داد که از بعد کارکرد، تصاویر کتاب‌ها بیشتر از نوع آموزشی بود. از نظر فراوانی مردان و زنان در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و نوع محیط، تبعیض جنسیتی به نفع مردان وجود داشت و از منظر فعالیت‌های شخصی و آموزشی، فعالیت چشمگیرتر در زنان مشاهده می‌شد. نتایج به دست آمده از این تحقیق حاوی نکاتی ارزنده و درخور تأمل برای مؤلفان و طراحان کتاب‌های درسی، معلمان زبان انگلیسی و سایر صاحب‌نظران عرصه تعلیم و تربیت است.

واژه‌های کلیدی: تبعیض جنسیتی، تصاویر، زبان، کارکرد، کتاب‌های درسی.

۱. (نویسنده مسئول) تلفن: ۰۳۸۱-۴۴۲۴۴۱۱، E-mail: roohani.ali@gmail.com

۲ تلفن: ۰۹۱۶۳۹۱۴۱۰۴، E-mail: tahmineh_azari@yahoo.com

۳ تلفن: ۰۹۳۵۵۶۹۱۷۸۱، E-mail: f.moafian@gmail.com

مقدمه

در جهان امروز، تصاویر پایه‌پای کلمات و حتی گاهی جلوتر از آن‌ها حرکت می‌کند و در زندگی انسان‌ها تأثیر می‌گذارد. «ارزش یک تصویر بیش از هزار کلمه است» (هیبنگ و اریکسون، ۲۰۰۳: ۷۵۸). دنیای ما پر از تصاویر گوناگون است و رسانه‌ها از جمله تلویزیون، رایانه و کتاب‌های درسی در ارائه این تصاویر نقش شایانی دارند. تصاویر تقریباً در همه کتاب‌ها حضور پررنگی دارد. تحقیقات نشان داده است که وقتی از ترکیب هم‌زمان متن و تصویر برای آموزش استفاده می‌شود، میزان یادگیری فراگیران بیش از زمانی است که متن تنها ابزار به‌کار رفته در آموزش است (لوی و لنتز، ۱۹۸۲؛ لوین و همکاران، ۱۹۸۷، به نقل از لنتزر و همکاران، ۲۰۱۳). به این دلیل که ارائه هم‌زمان متن و تصویر باعث درگیر شدن هر چه بیشتر کل ظرفیت شناختی فراگیران برای پردازش اطلاعات و بهره‌گیری از دو سیستم کلامی و تصویری در مغز می‌شود (زارعی و همکاران، ۱۳۹۲). اصطلاح اثر یادگیری چندرسانه‌ای نیز نشان‌دهنده رابطه مستقیم متن و تصویر با یکدیگر است (لنتزر و همکاران، ۲۰۱۳). تصاویر کارکردهای متفاوتی دارند؛ برای مثال، می‌توان از آن‌ها برای جلب توجه فراگیران و ایجاد انگیزه در آن‌ها استفاده کرد. از دیگر کارکردهای تصاویر در آموزش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱. ایجاد زمینه یادگیری؛ ۲. گسترش موضوع اصلی؛ ۳. ایجاد دیدگاه‌های فردی؛ ۴. تقویت متن با ایجاد ارتباط و انسجام؛ ۵. ایجاد داربست ذهنی و درک کلی مفاهیم؛ ۶. تعریف کلی و جزئی ویژگی‌ها؛ ۷. ارتقای خلاقیت؛ و ۸. کمک به آموزش زبان و ادبیات (زارعی و جعفرخانی، ۱۳۹۲).

اگر از زاویه دیگری به تصاویر کتاب‌های درسی بنگریم، چنین به نظر می‌رسد که تصاویر به منزله ابزارهای آموزشی نقش مهمی در شکل‌گیری هویت جنسیتی شاگردان ایفا می‌کنند. «محتوای کتاب‌های درسی شامل مجموعه‌ای از دانستنی‌ها، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌هایی است که یادگیرندگان باید در مدرسه یا در محیط‌های آموزشی بیاموزند» (سیف‌اللهی و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۵۰) و یکی از راه‌های یادگیری، مشاهده است (سیف و کیان ارثی، ۱۳۹۰). شاگردان هر روز تصاویر کتاب‌هایشان را می‌بینند و هنگام دیدن تصاویر به آن‌ها توجه و از آن‌ها الگوبرداری می‌کنند (جاویدی و همکاران، ۱۳۹۰). این تصاویر، در تعریف استانداردهای رفتار زنانه و مردانه و نقش‌های مناسب هر جنسیت، الگوهای مختلفی را فراهم می‌آورند (ناراهارا، ۱۹۹۸) که نمود این الگوها در درک فراگیران از هویت جنسیتی‌شان تأثیرگذار است.

برای مثال، اگر زن به‌عنوان موجودی ضعیف و ترسو به تصویر کشیده شود، این ایده را در زنان القا می‌کند که فاقد توان ذهنی- جسمی و کارآمدی لازم برای کنترل احساسات خویش و انجام وظایف گوناگون‌اند. لذا، با توجه به نقش تصاویر کتاب‌های درسی در احراز هویت جنسیتی ضروری است که این تصاویر با دقت و بررسی انتخاب شوند تا فاقد پیش‌داوری و تبعیض باشند، زیرا مخاطبان این تصاویر شاگردان دختر و پسرند. آن‌ها باید بیاموزند: «که هر یک از آنان جدای از جنسیت متفاوت، می‌توانند به خوبی از عهده وظایف و نقش‌ای اجتماعی مورد علاقه خود برآیند» (سیف‌اللهی و ابراهیمی، ۱۳۸۷ الف: ۱۱۸).

جمع‌بندی مطالب ذکر شده ما را به دو نکته اصلی رهنمون می‌کند: اول اینکه تصاویر برحسب کارکرد نقش مهمی در تقویت آموزش و یادگیری از لحاظ کمی و کیفی ایفا می‌کنند. چنانچه تصاویر، محتوای متن را تقویت کنند، نتیجه آن نزدیک شدن شاگرد به پیام اصلی متن است که دستاوردش افزایش برآیند یادگیری است (لوی و لنتز، ۱۹۸۲). لذا، بررسی تصاویر کتاب‌های درسی از بعد کارکرد مسئله‌ای مهم است. دوم اینکه این گونه به نظر می‌رسد که کتاب‌های درسی به علت تعامل مستمری که با فکر فراگیران دارند در شکل‌گیری هویت آن‌ها و پذیرش نقش‌شان به عنوان زن یا مرد و وظایف لازمه هر یک از این نقش‌ها تأثیر مهمی دارد. محتوای کتاب‌های درسی اعم از تصویر یا متن خواسته یا ناخواسته در جانبداری و القای طرز تفکری خاص به فراگیران نقش دارد. بنابراین، بررسی کتاب‌های درسی از منظر تبعیض‌های جنسیتی مسئله‌ای ضروری است تا محتوا و تصاویری که به شاگردان در مدارس ارائه می‌شود فاقد هر گونه تبعیض جنسیتی باشد.

براساس آنچه بیان شد و با توجه به اینکه درباره کارکرد تصاویر در کتاب‌های آموزش زبان خارجی، همچنین اهمیت تأثیر احتمالی تصاویر بر مخاطب از بعد جنسیتی در ایران تحقیق جامع‌چندانی صورت نگرفته است، هدف از پژوهش حاضر بررسی تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی چهار سال مقطع متوسطه ایران است. این کتاب‌ها به ترتیب پایه (از سال اول تا سال چهارم) از سال ۱۳۸۶، ۱۳۸۳، ۱۳۹۰ و ۱۳۸۳ در مدارس متوسطه ایران تدریس می‌شوند. در بخش اول، کارکردهای مختلف تصاویر موجود در این کتاب‌ها بررسی می‌شود. در بخش دوم، توزیع تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی از بعد جنسیتی کاوش می‌شود. در این راستا، در این پژوهش سعی شده است به سؤال‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. از منظر کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی، توزیع تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی مقطع متوسطه ایران به چه صورت است؟

۲. از بعد جنسیتی، توزیع تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی مقطع متوسطه ایران به چه صورت است؟

پیشینه تحقیق

تصاویر و کارکردها

براساس طبقه‌بندی مایر (۲۰۰۱) تصاویر بر حسب کارکردهایشان به دو نوع کلی تقسیم می‌شوند: تصاویر تزئینی و تصاویر آموزشی. تصاویر تزئینی تصاویری است که صرفاً برای جلب توجه فراگیران استفاده می‌شود و هیچ ارتباطی به مفاهیم متن ندارد. این تصاویر بر انگیزه‌ها و احساسات فراگیران تأثیر دارد، اما نقش آموزشی چندانی ندارد. در مقابل، تصاویر آموزشی به دلیل اینکه اطلاعات مربوط به متن را در اختیار خواننده قرار می‌دهند، به‌طور مستقیم یادگیری را تسریع و تقویت می‌کنند (لنزر و همکاران، ۲۰۱۳). تصاویر آموزشی، خود به سه نوع تقسیم می‌شوند: بازنمودی، سازمانی و توضیحی. تصاویر بازنمودی تصاویری است که مفهومی را که درصدد بیان آن‌ایم به‌طور مستقیم نشان می‌دهد. برای مثال، اگر زیر تصویری که یک خرگوش را نشان می‌دهد کلمه خرگوش نوشته شود آن تصویر تصویری بازنمودی به‌شمار می‌رود. تصاویر سازمانی، ارتباط بین دو یا چند مورد را بیان می‌کنند. تصویری که ارتباط بین قسمت‌های مختلف یک دوچرخه را بیان می‌کند نمونه‌ای از تصاویر سازمانی است. آخرین نوع تصاویر طبقه‌بندی مایر، تصاویر توضیحی است؛ این تصاویر همان‌طور که از اسمشان پیداست چگونگی کارکرد سیستم را توضیح می‌دهد. برای مثال، تصاویری که چگونگی تنظیم صدای تلویزیون را نشان می‌دهد جزو این طبقه‌بندی نیست.

هویت جنسیتی

واژه gender به معنای جنسیت به تفاوت‌های زنان و مردان از دیدگاه اجتماعی اشاره دارد، در حالی که واژه sex به معنای جنس به تفاوت‌های بیولوژیکی بین زنان و مردان اشاره می‌کند (شیخاوندی، ۱۳۸۵). آنچه در این تحقیق مد نظر مؤلفان مقاله است جنسیت و هویت جنسیتی است. منظور از هویت جنسیتی «آن بخش از رفتارها و نگرش‌های فرد نسبت به جنسیت خویش است که تحت تأثیر شرایط فرهنگی - اجتماعی شکل می‌گیرد» (حاتمی و مذهبی،

۱۳۹۰: ۱۹۲). افراد از طریق هویت جنسیتی رفتارهایی را انجام می‌دهند که جامعه برای آنان به عنوان دختری یا پسر مهر تأیید زده است (علمی و علیزاده، ۱۳۸۸).

کسب دانش و اطلاعات راجع به هویت جنسیتی از راه‌های مختلف مانند خانواده و رسانه صورت می‌گیرد. در این میان، آموزش و پرورش نیز با عرضه مواد آموزشی از جمله کتاب‌های درسی در فراگیری چنین دانشی دخیل است. محتویات کتاب‌های درسی چه از لحاظ متون و چه از نظر تصاویر تأثیر قابل توجهی در شناخت افراد از هویت جنسیتی‌شان دارد. کتاب‌های درسی درون بافت قدرت‌مندی (یعنی کلاس درس) عرضه می‌شود. این بافت از یک سو نگرش شاگردان درباره نقش‌های جنسیتی را شکل می‌دهد و از سوی دیگر به تقویت آن می‌پردازد. به این ترتیب پیام‌های عرضه شده در کتاب‌های درسی ذهن و فکر شاگردان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و منجر به فراگیری نقش‌های جنسیتی می‌شود (بلانت، ۱۹۹۰، به نقل از حجازی، ۱۳۸۵: ۱۲۵). «این نقش‌ها ممکن است به گونه‌ای صریح با نام و نشان جنسیتی در متن نوشتاری انعکاس یابند؛ مانند فاطمه دانش‌آموز کلاس پنجم است. یا به طور غیرصریح و غیرنوشتاری در عکس‌های ضمیمه متن درس خودنمایی کنند؛ مانند زن قشقای، جای‌کاران گیلانی و دانش‌آموزان یک کلاس» (شیخاوندی، ۱۳۸۵: ۱۱۰). بنابراین، متون و تصاویر کتاب‌ها ممکن است حاوی پیام‌هایی باشد که ارزش‌ها و الگوهای مربوط به نقش‌های زنانه و مردانه را در جامعه تعریف می‌کنند.

کلیشه‌های جنسیتی پتانسیل‌های شاگردان را برای رشد و پیشرفت محدود می‌کند (ناراهارا ۱۹۹۸) زیرا این کلیشه‌ها توانایی‌هایی را به یک جنس نسبت می‌دهد که در جنس دیگر وجود ندارد (اعوازی، ۱۳۸۰، به نقل از حسین‌زاده و ممینی ۱۳۹۲). در مقابل، کتاب‌های فاقد تبعیض تغییرات مثبتی را در حالات، رفتارها و خودباوری فراگیران ایجاد می‌کند (ناراهارا، ۱۹۹۸). در حقیقت، به نظر می‌رسد که تبعیض‌های جنسیتی در موفقیت یا عدم موفقیت یک جنسیت نقشی ایفا می‌کند، چرا که تحقیقی که گوود و همکاران (۲۰۱۰: ۱۴۲-۱۴۳) درباره اثر تصاویر حاوی کلیشه‌های تبعیض‌آمیز و تصاویر فاقد کلیشه‌های تبعیض‌آمیز بر یادگیری درسی علوم انجام دادند نشان داد که «شاگردان دختری که تصاویر فاقد کلیشه‌های تبعیض‌آمیز را تماشا کرده بودند در درس علوم نمره بیشتری کسب کردند تا شاگردانی که تصاویر حاوی کلیشه‌های تبعیض‌آمیز را دیده بودند». بنابراین، با توجه به تأثیری که تصاویر در شکل‌گیری هویت جنسیتی شاگردان دارد لازم است که تصاویر کتاب‌ها فاقد هر گونه تبعیض علیه زنان یا مردان

باشد، زیرا این تبعیض‌ها در افزایش یا کاهش قابلیت‌ها و توانایی‌های آنان تأثیرگذار است. بر این اساس، در تحقیق حاضر تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی چهار سال دبیرستان با توجه به طبقه‌بندی کرس و لیوون (۲۰۰۶) به منظور وجود یا نبود تبعیض جنسیتی تحلیل شد. بر اساس این طبقه‌بندی تصاویر از جنبه مشارکت‌کنندگان، نوع فعالیت یا کنش مشارکت‌کنندگان و محیط فعالیت مشارکت‌کنندگان تقسیم می‌شود. مشارکت‌کنندگان ممکن است انسان (زن یا مرد) و غیرانسان (مانند حیوان یا شیء) باشند. نوع فعالیت مشارکت‌کنندگان زن و مرد در تصاویر ممکن است نوع آموزشی/سازمانی (مانند خواندن)، اجتماعی (مانند ورزش)، شخصی (مانند آشامیدن) و سیاسی (مانند نطق) باشد. محیط‌های فعالیت مشارکت‌کنندگان ممکن است محیط باز (مانند زمین تنیس) یا بسته (مانند منزل) باشد.

مطالعات انجام‌شده قبلی

محتوای کتاب‌های درسی ابزار اساسی یادگیری است. ارزیابی محتوا فرایندی است که طی آن نقاط ضعف و قوت ابزارهای یادگیری تعیین می‌شود. همچنین، این فرایند نشان‌دهنده اثری است که محتوا بر فراگیران دارد (تاملینسون، ۲۰۰۳: ۱۵). ارزیابی محتوای کتاب‌های درسی از دیدگاه‌های گوناگون، توجه بسیاری از محققان و صاحب‌نظران عرصه آموزش را به خود جلب کرده است. در ادامه به برخی از تحقیقات صاحب‌نظران داخلی و خارجی اشاره می‌کنیم.

در بخش تصاویر و کارکردها، اولین تحقیق درباره کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی تصاویر موجود در کتاب‌های آموزش زبان (ELT) را هیل (۲۰۰۳) انجام داد. وی تصاویر این کتاب‌ها را به دو دسته تزئینی و مفید (آموزشی) کرد. نتایج بررسی وی نشان داد که ۵۵ درصد تصاویر تزئینی و ۴۵ درصد آن‌ها آموزشی است. رامنی (۲۰۱۲) نیز تحقیق مشابهی را در مورد تصاویر کتاب‌های انگلیسی برای تجارت (Business English) انجام داد و نتایج نشان داد که ۷۳ درصد تصاویر تزئینی و ۲۷ درصد آن‌ها آموزشی بود.

در تحقیق دیگری که در ترکیه ایزمیرلی و همکاران (۲۰۰۹) انجام دادند تصاویر کتاب‌های کار پایه پنجم از لحاظ کارکردهای گوناگون بر اساس طبقه‌بندی مایر بررسی شد. نتایج حاکی از آن بود که ۴۶/۲۵ درصد از تصاویر تزئینی، ۵۱/۲۵ درصد بازنمودی، و ۲/۵ درصد سازمانی بودند و حداقل فراوانی (۰/۰ درصد) مربوط به تصاویر توضیحی بود. این بررسی نشان داد که بر خلاف انتظار آن‌ها، نزدیک به نیمی از تصاویر موجود در کتاب‌ها نقش تزئینی داشتند.

مایر در سال ۲۰۰۱ (به نقل از ایزمیرلی و همکاران، ۲۰۰۹: ۸۹) در تحقیقی تصاویر کتاب‌های علوم پایه ششم ترکیه را بررسی کرد. نتیجه مطالعات وی نشان داد که ۲۳ درصد تصاویر تزیینی، ۶۲ درصد بازنمودی، ۵ درصد سازمانی و ۱۰ درصد توضیحی بودند. بر اساس یافته‌های وی، بیشتر تصاویر کارکرد آموزشی داشتند. در ایران، روحانی و سعیدفر (۲۰۱۳) به منظور بررسی کارکرد تصاویر موجود در مجموعه کتاب‌های زبان انگلیسی *Right Path to English* از بعد آموزشی و غیرآموزشی، با انجام مصاحبه با ۳۵ معلم زبان انگلیسی و ۴۹ دانش‌آموز (زبان‌آموز انگلیسی در اصفهان) به این نتیجه رسیدند که برخلاف نظر معلمان زبان انگلیسی، زبان‌آموزان معتقدند که تصاویر کتاب‌های مذکور هر چند که به لحاظ فرهنگ زبان مبدأ مناسب است، چندان به لحاظ کارکرد آموزشی برای زبان‌آموزان مفید نیست و در راستای اهداف آموزشی این کتاب‌ها تهیه نشده است.

در بخش تصاویر و هویت جنسیتی، همدان (۲۰۱۰) متن کتاب‌های زبان انگلیسی مدارس دولتی اردن را از پایه اول تا نهم از دیدگاه تبعیض‌های جنسیتی بررسی کرد. این کتاب‌ها از سال ۱۹۹۸ در مدارس تدریس می‌شد. در این تحقیق تعداد مشاغل نسبت داده شده به زنان و مردان و نوع آن‌ها در تمام مکالمه‌ها و متن‌ها بررسی شد. نتایج تحقیق نشان داد که تعداد مشاغل نسبت داده شده به زنان حدود ۱۶ (۲۱ درصد) و مردان حدود ۶۲ (۷۹ درصد) بود. حدود ۴۲ نوع شغل (شکارچی، شاه، پلیس، پزشک، ریاضیدان، تاجر، پستیچی) به مردان و ۱۱ شغل (معلم، دندانپزشک، روزنامه نگار) به زنان نسبت داده شد. بنا بر نتایج این تحقیق، در متن این کتاب‌ها نابرابری جنسیتی از لحاظ نوع شغل، همچنین تعداد مشاغل به نفع مردان وجود داشت. شاید این نمودی از واقعیت جامعه اردن باشد که به لحاظ نابرابری جنسیتی رتبه ۸۳ را در جهان دارد که چندان جایگاه مناسبی نیست (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۰).

هلینگر (۱۹۸۰)، به نقل از قربانی، (۲۰۰۹) ۱۳۱ متن از متن‌های کتاب‌های آموزش زبان (ELT) در مدارس آلمان را بررسی کرد. نتایج نشان داد که مردان در بیش از ۹۳ درصد متن‌ها حضور داشتند. ۸۰ درصد از گویندگان مرد بودند. دستاوردهای فکری زنان نیز نادیده گرفته شده و فعالیتی کم‌رنگ و نادر توصیف می‌شدند. همچنین، زنان کمتر در مشاغل جالب، موفق، یا سخت حضور داشتند، در حالی که مردان گزینه‌های شغلی بیشتری داشتند.

یاسین و همکاران (۲۰۱۲) در تحقیق دیگری که در مالزی تصاویر یکی از کتاب‌های زبان انگلیسی مقدماتی (*English Primary One*) منتشر شده در سال ۲۰۰۴ را از لحاظ تبعیض‌های جنسیتی بررسی کردند. نتایج این تحقیق نشان داد که در این تصاویر نسبت تعداد مردان به

زنان حدود ۱۷۲ (۸۸/۲۱ درصد) به ۱۲۵ (۸۸/۰۳ درصد) بود. از لحاظ محیط‌های فعالیت، یعنی محیطی که افراد در آن معمولاً حضور داشتند و به دو نوع محیط‌های باز (عمومی) و بسته (خصوصی) تقسیم می‌شد، نتایج نشان داد که نسبت مردانی که در محیط‌های باز و عمومی فعالیت می‌کردند بیشتر از زنان بود. زنان به فعالیت‌های محدودی مثل آشپزی یا نظافت منزل مشغول بودند، در حالی که مردان به فعالیت‌های گوناگونی در مکان‌های عمومی مثل پارک، زمین‌های ورزشی، ساحل و جزآن مشغول بودند. همچنین، از لحاظ نوع فعالیت‌های دو جنس که به انواع آموزشی (خواندن و نوشتن، حضور در مدرسه، و پاسخگویی به سؤال‌ها)، سیاسی (سخنرانی)، اجتماعی (فوتبال، بادیادک‌بازی) و ارتباطی (مانند نقش‌های خانوادگی از قبیل پدر، مادر، خواهر) تقسیم می‌شد، تعداد مردانی که نقش معلم یا دانش‌آموز را داشتند بیش از زنان (هشت مرد، پنج زن) بود. برای مثال، در یکی از تصاویر معلم مرد بود و از شش شاگرد نیز چهار نفر پسر بودند. همچنین، تصویر آقایان برای پاسخگویی به سؤال‌ها و حل مسئله بیشتر به تصویر کشیده شده بود. به‌طور خلاصه، مردان حاضر در فعالیت‌های آموزشی بیشتر از زنان بودند و زنان حاضر در این بخش بیشتر درگیر نقش‌های حاشیه‌ای و کمتر پرسشگر نشان داده شدند، در حالی که مردان درگیر فعالیت‌های مهمی مانند تصمیم‌گیری، حل مسئله و نقش‌هایی از قبیل رهبری گروه بودند. نتایج این تحقیق به‌طور کلی نشان‌دهنده تبعیض‌های جنسیتی علیه زنان از لحاظ فراوانی، نوع محیط فعالیت، همچنین تنوع فعالیت‌ها در کتاب مورد تحقیق بود.

نتایج بررسی تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی مقطع متوسطه ایران به دست داوودی (۱۹۹۹؛ به نقل از قربانی ۲۰۰۹) نشان داد که ۵۹/۴۸ درصد این تصاویر مرد و ۲۶/۷۲ درصد زن و بقیه (۱۳/۸ درصد) مربوط به اشیا و حیوانات بود. واضح است که تعداد مردان بیش از زنان بود و در تصاویر، نوعی تبعیض جنسیتی به نفع مردان وجود داشت.

در تحقیق دیگری حسینی فاطمی و حیدریان (۱۳۸۹) متون کتاب‌های زبان انگلیسی دوره متوسطه از لحاظ تبعیض جنسیتی را بررسی کردند. نتایج بررسی نشان داد که در تمام چهار کتاب از لحاظ نوع شغل بی‌عدالتی جنسیتی وجود داشت زیرا نقش‌های مردان پررنگ‌تر از زنان بود و به جنسیت مرد نسبت به جنسیت زن برتری داشت. برای مثال، نقش‌های مخترع (کتاب سال اول مقطع متوسطه، جیمز وات)، محقق (کتاب سال دوم مقطع متوسطه، مردی که درباره میمون‌ها تحقیق می‌کرد) و دانشمند (کتاب سال چهارم مقطع متوسطه، پروفیسور

حسابی) به مردان ارجاع داده شده بود، در حالی که زنان نقش خاصی نداشتند و تنها شخصیت‌های زن مشهور موجود در این کتاب‌ها «مادر ترزا» و «پروین اعتصامی» (کتاب سال چهارم مقطع متوسطه) بودند.

به‌طور خلاصه، آنچه از تحقیقات انجام شده در زمینه کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی تصاویر برمی‌آید این است که در کتاب‌های آموزش زبان، کارکردهای آموزشی تصاویر در مقایسه با کارکردهای غیرآموزشی از فراوانی کمتری برخوردار است، در حالی که در سایر کتاب‌های درسی مدرسه شامل کتاب‌های علوم پایه ششم و کتاب‌های کار پایه پنجم، تصاویر کارکردهای آموزشی بیشتری داشتند. همچنین، نتایج پژوهش‌های ذکرشده در خصوص تبعیض‌های جنسیتی حاکی از این مطلب است که در کتاب‌های مورد بررسی، فراوانی مردان بیش از زنان و تنوع فعالیت‌های آن‌ها بیشتر بوده است؛ علاوه بر این، جایگاه شغلی والاتری داشتند که همگی نشانگر نگاهی متفاوت به زنان و مردان است.

اگرچه امروزه با رشد سریع فناوری و افزایش ارتباطات، دسترسی فراگیران به منابع آموزشی افزایش یافته است؛ اما، در کشور ما و به‌خصوص در مناطق محروم و کمتر توسعه‌یافته، کتاب‌های درسی همچنان مهم‌ترین منبع آموزش و یادگیری برای معلمان و شاگردان محسوب می‌شود. به‌عبارت دیگر، هدایت فرایند یادگیری و یاددهی با تکیه بر محتوای کتاب‌های درسی و ارزش‌ها و مفاهیم ذکر شده در آن‌ها انجام می‌شود (هاشمی و چمنی، ۱۳۹۲). بر این اساس، بررسی بخش‌های مختلف کتاب‌های درسی مثل محتوا و تصاویر اهمیت فراوانی دارد و ضروری است که تحقیقات جامعی در این زمینه انجام گردد. در این راستا، در این پژوهش سعی بر این است که تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی مقطع متوسطه ایران بررسی و بازنگری شود. هر چند بیش از یک دهه پیش، پژوهشی نسبتاً مشابه را داوودی (۱۹۹۹؛ به نقل از قربانی ۲۰۰۹) انجام داد، اما آن تحقیق کتاب سال آخر دبیرستان را در نظر نگرفته است. تحقیق حاضر کتاب جدید پایه چهارم را نیز پوشش داده است. همچنین، تحقیق حاضر نوع محیط‌های فعالیت‌های زنان و مردان و نوع فعالیت‌های آن‌ها را نیز پوشش داده است و به نوعی مکمل تحقیق داوودی (همان منبع) است.

مواد و روش تحقیق

مواد مورد مطالعه کتاب‌های درسی زبان انگلیسی دوره چهار ساله دبیرستان بود که در دو بخش کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی و هویت جنسیتی بررسی شد.

در ابتدا، بخش تصاویر کتاب‌ها به صورت کمی و کیفی به تفکیک پایه بررسی شد. تحلیل کیفی کارکردهای تصاویر بر اساس طبقه‌بندی مایر (۲۰۰۱) انجام شد. در تحلیل کمی، فراوانی و نیز درصد کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی (تزیینی) تصاویر، ابتدا جداگانه در هر کتاب و بعد به طور کلی در تمام کتاب‌ها محاسبه شد.

به منظور بررسی تبعیض‌های جنسیتی در تصاویر، بر اساس طبقه‌بندی کرس و لیوون (۲۰۰۶)، تصاویر از سه جنبه بررسی شد: ۱. فراوانی زنان و مردان حاضر در تصاویر، ۲. نوع فعالیت یا کنش آن‌ها، و ۳. بررسی محیط‌های فعالیت زنان و مردان. نوع فعالیت انجام شده در تصاویر شامل فعالیت‌های آموزشی / سازمانی (مانند خواندن و نوشتن، پاسخ دادن به سؤال‌های معلم و حضور در کلاس)، اجتماعی (مانند نمایش و بازی، ورزش و کمک به هم‌نوع)، شخصی (مانند خوردن یا مسواک زدن) و سیاسی (مانند سخنرانی کردن) می‌شد. منظور از محیط‌های فعالیت که به دو نوع محیط‌های باز و بسته تقسیم می‌شد محیطی بود که افراد حاضر در عکس‌ها در آن حضور داشتند. محیط‌های بسته شامل کار کردن در خانه و به‌طور کلی محیط بسته و چهار دیواری می‌شد، در حالی که محیط‌های باز شامل محیط‌هایی مانند پارک و زمین ورزشی (فوتبال) می‌شد. در قسمت کمی، فراوانی زنان و مردان، فراوانی نوع محیط‌های فعالیت آن‌ها و فراوانی نوع فعالیت انجام شده هر یک محاسبه شد.

یافته‌های تحقیق و بررسی

کارکردها

بر اساس جدول ۱، بررسی کمی تصاویر در پنج بخش لغت، نگارش، خواندن و درک مفاهیم، شنیداری و گفتاری نشان می‌دهد که ۲۶۰ تصویر از کل تصاویر کتاب‌های مورد بررسی آموزشی و هفت تصویر تزیینی است. از ۲۶۰ تصویر بخش آموزشی، ۸۲ تصویر مربوط به بخش لغت، ۷۳ تصویر مربوط به بخش نگارش، ۱۷ تصویر مربوط به بخش خواندن و درک مفاهیم، ۸۸ تصویر مربوط به بخش گفتاری است و بخش شنیداری هیچ تصویری ندارد. از هفت تصویر بخش تزیینی، شش تصویر مربوط به بخش خواندن و درک مفاهیم و یک تصویر مربوط به بخش نگارش است. بخش‌های لغت، گفتاری و شنیداری هیچ تصویر تزیینی ندارند.

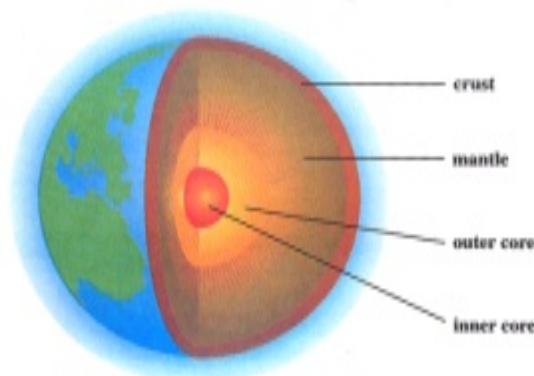
جدول ۱. فراوانی تصاویر تزئینی و آموزشی در بخش‌های مختلف کتاب‌های انگلیسی مقطع متوسطه بر اساس طبقه‌بندی مایر (۲۰۰۱)

بخش‌های کتاب‌ها	تصاویر تزئینی	تصاویر آموزشی	تصاویر آموزشی به تفکیک نوع	
			تصاویر سازمانی	تصاویر بازنمودی
لغت	-	۸۲	۳۶	۴۶
نگارش	۱	۷۳	-	۷۳
خواندن و درک مفاهیم	۶	۱۷	۳	۱۴
شنیداری	-	-	-	-
گفتاری	-	۸۸	۱۵	۷۳
فراوانی کل	۷	۲۶۰	۵۴	۲۰۶

با توجه به نقش مهم تصاویر آموزشی در یادگیری (لنزور و همکاران، ۲۰۱۳)، فراوانی بیشتر آن‌ها نسبت به تصاویر تزئینی از نقاط مثبت این کتاب‌ها محسوب می‌شود. اما بین تعداد این تصاویر و تصاویر تزئینی نابرابری زیادی وجود دارد. «با اینکه اطلاعات موجود در تصاویر تزئینی منجر به یادگیری معنادار نخواهد شد اما چنانچه هوشیارانه انتخاب شوند می‌توانند مانند تله‌ای مخاطبان را برای خواندن مطلب به دنبال خود جذب کنند» (زارعی و جعفرخانی، ۱۳۹۲: ۳۱). شکل ۱ و ۲ به ترتیب عملکرد تصاویر تزئینی و آموزشی را نشان می‌دهند. در واقع، تصاویر تزئینی در میزان تأثیر مطلوب تصاویر آموزشی روی یادگیری نقش میانجی را بازی می‌کند. این بدین معناست که وقتی از ترکیب هم‌زمان تصاویر آموزشی، تصاویر تزئینی و متن استفاده می‌شود اثر تصاویر آموزشی بیشتر از زمانی خواهد بود که تصاویر تزئینی استفاده نمی‌شوند. این موضوع به‌ویژه هنگامی که شاگردان درباره‌ی مطلبی اطلاعات قبلی ندارند اهمیت بیشتری پیدا می‌کند (لنزور و همکاران، ۲۰۱۳). تصاویر تزئینی همچنین روی احساسات فراگیران تأثیر مثبت می‌گذارد و اعتماد به نفس آنان را بالا می‌برد و یادگیری مطالب سخت را آسان‌تر می‌کند (همان).

شکل ۱. تصویر تزیینی (برگرفته از کتاب *Book 1*، شماره ۱۳۸۶: ۸)

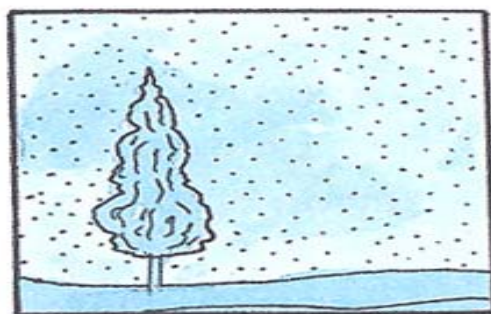

شکل ۲. تصویر آموزشی (برگرفته از کتاب *Book 4*، شماره ۱۳۸۹: ۳۴)

همان‌طور که گفته شد تصاویر آموزشی به سه گروه توضیحی، بازنمودی و سازمانی تقسیم می‌شوند. بنابر نتایج کمی تحقیق (جدول ۱)، ۲۰۶ تصویر بازنمودی و ۵۴ تصویر سازمانی است. هیچ تصویر توضیحی در این کتاب‌ها وجود ندارد. از مجموع ۲۰۶ تصویر بازنمودی، ۴۶ تصویر مربوط به بخش لغت، ۷۳ تصویر مربوط به بخش نگارش، ۱۴ تصویر مربوط به بخش خواندن و درک مفاهیم و ۷۳ تصویر مربوط به بخش گفتاری می‌شود و بخش شنیداری هیچ

تصویر بازنمودی ندارد. از ۵۴ تصویر سازمانی، ۳۶ تصویر مربوط به بخش لغت، ۳ تصویر مربوط به بخش خواندن و درک مفاهیم و ۱۵ تصویر مربوط به بخش گفتاری می‌شود و بخش‌های نگارش و شنیداری هیچ تصویر سازمانی ندارد (جدول ۱).

شکل ۳ نمونه‌ای از تصویر بازنمودی است. تصاویر بازنمودی فراوان‌ترین نوع تصاویر آموزشی به کار رفته در کتاب‌هاست. این تصاویر بر نکات مهم درس تکیه دارد و مطالب را به‌طور عینی عرضه و فهم آن را برای شاگرد آسان می‌کند.

fog

شکل ۳. تصویر بازنمودی (برگرفته از کتاب *Book 3*: ۱۳۸۳: ۹۶)

همان‌طور که در شکل ۲ می‌بینید بخش‌های مختلف درونی کره زمین به‌طور ملموس به شاگرد ارائه شده است که باعث آسان شدن درک آن می‌شود. بر اساس اظهارات غمین و نوروزی (۱۳۹۱: ۱۲۴)، «یادگیری فراگیران از کلمات و تصاویر بهتر از کلمات صرف است. ارائه هم‌زمان تصاویر و کلمات این فرصت را در اختیار فراگیران قرار می‌دهد تا به ایجاد الگوهای ذهنی، کلامی و تصویری و برقراری ارتباط بین آن‌ها بپردازند.» همچنین، بنا بر اصل مجاورت، «یادگیری فراگیران از کلمات و تصاویر هنگامی بهتر خواهد بود که آنها در مجاورت یکدیگر بر روی صفحه کاغذ یا رایانه ظاهر شوند زیرا لازم نیست فراگیران برای کاوش تصاویر و کلمات مرتبط، از منابع شناختی خود استفاده کنند» (غمین و نوروزی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

همچنین، بررسی بخش‌های مختلف کتاب‌ها از لحاظ نوع تصویر به کار رفته نشان می‌دهد که بخش گفتار و نگارش بالاترین تعداد تصاویر بازنمودی (۷۳)، بخش لغت بالاترین تصاویر

سازمانی (۳۶) و بخش خواندن و درک مفاهیم بالاترین تعداد تصاویر تزیینی (۶) را داراست. نکته قابل توجه این است که بخش شنیداری فاقد هر گونه تصویر است در حالی که استفاده از «تصاویر در فعالیت‌های شنیداری به دلیل افزایش فهم شاگردان از مطلب سطح استرس آن‌ها را کاهش داده و پیش‌فرض‌های ذهنی آنان را از موانع فهم مطالب شنیداری تغییر می‌دهد. به‌طور کلی، تصاویر به‌عنوان ابزار در شناسایی نکات کلیدی متن قابل استفاده بوده و در فهم نظریه اصلی مطلب مفید واقع خواهند شد» (گلیگو و همکاران، ۲۰۰۵: ۵۱).

با توجه به اینکه فراگیران زبان انگلیسی دوره متوسطه به ویژه در مناطق محروم از لحاظ سطح زبانی، کمتر در سطح پیشرفته‌اند و خواندن متن‌های طولانی کتاب‌ها (به‌خصوص متن‌های پایه چهارم) در نگاه اول شاید برای آن‌ها مشکل به نظر برسد، استفاده از تصاویر تزیینی در بخش خواندن و درک مفاهیم مفید است به این دلیل که بر احساسات فراگیران تأثیر مثبت دارد و پیش‌فرض‌های ذهنی آنان را نسبت به سختی متن تغییر می‌دهد.

در بخش گفتار، ۷۳ تصویر بازنمودی وجود دارد. با توجه به مشکلاتی که فراگیران زبان دوم در بخش گفتار دارند و اینکه تصاویر بازنمودی مفاهیم را به‌طور عینی نشان می‌دهد، استفاده از این تصاویر در بخش گفتار فشار وارد به فراگیران را کاهش می‌دهد به این دلیل که دیدن تصویر چیزی که قرار است درباره آن صحبت شود به یادآوری مطلب کمک می‌کند. افزون بر آن، بنابر اصل چگونگی وجه حسی، «ارائه هم‌زمان کلمات و تصاویر منجر به یادگیری بهتر فراگیران خواهد شد، ارائه هم‌زمان بخش‌های مرتبط انیمیشن و گفتار، این فرصت را در اختیار فراگیر قرار می‌دهد تا بازنمایی‌های ذهنی کلمات و تصاویر ارائه شده را به‌طور هم‌زمان در حافظه فعال خود نگه‌دارد و در نتیجه ارتباط ذهنی بین این بازنمایی‌های کلامی و دیداری برقرار سازد» (غمین و نوروزی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

جدول ۲ نشان‌دهنده تعداد تصاویر تزیینی و آموزشی در کتاب‌های سال اول، دوم، سوم و چهارم متوسطه است. نکته بسیار قابل توجه این است که همان‌گونه که جدول ۲ نشان می‌دهد در هیچ کدام از کتاب‌ها تصویر توضیحی وجود ندارد. با توجه به نقشی که تصاویر توضیحی در تفسیر مفاهیم سخت و انتزاعی دارد، این مسئله یکی از نقاط ضعف این کتاب‌ها به شمار رود.

جدول ۲. فراوانی تصاویر آموزشی و تزئینی بخش‌های مختلف کتاب زبان انگلیسی پایه اول تا چهارم

پایه	بخش‌های کتاب	تصاویر آموزشی		تصاویر تزئینی
		تصاویر سازمانی	تصاویر بازنمودی	
اول	لغت	۲۴	۱۸	-
	نگارش	-	۳۰	۱
	خواندن و درک مفاهیم	۲	۷	-
	شنیداری	-	-	-
	گفتاری	۹	۹	-
	فراوانی کل	۳۵	۶۴	۱
دوم	لغت	۱۲	۲۸	-
	نگارش	-	۲۶	-
	خواندن و درک مفاهیم	۱	۵	-
	شنیداری	-	-	-
	گفتاری	۶	۱۲	-
	فراوانی کل	۱۹	۷۱	-
سوم	لغت	-	-	-
	نگارش	-	۱۷	-
	خواندن و درک مفاهیم	-	-	-
	شنیداری	-	-	-
	گفتاری	-	۵۲	-
	فراوانی کل	-	۶۹	-
چهارم	لغت	-	-	-
	نگارش	-	-	-
	خواندن و درک مفاهیم	-	۲	۶
	شنیداری	-	-	-
	گفتاری	-	-	-
	فراوانی کل	-	۲	۶

نکته قابل توجه دیگر این است که در تمام کتاب‌ها تعداد تصاویر آموزشی از تعداد تصاویر تزئینی بیشتر است به جز کتاب سال چهارم که اولویت با تصاویر تزئینی است. در

این کتاب از مجموع هشت تصویر، شش تصویر تزیینی است. در حالی که منطقی‌تر آن است چنین تصاویری در کتاب‌های مقاطع پایین‌تر بیشتر مشاهده شود. همچنین، در کتاب‌های پایه سوم و چهارم هیچ نوع تصویر سازمانی یا توضیحی وجود ندارد؛ این در حالی است که در تصاویر سازمانی اطلاعات داخل متن به بیان دیگری تنظیم می‌شود و ماهیت سلسله‌وار آن‌ها به یادآوری اطلاعات درون متن کمک می‌کند. این تصاویر مانند چارچوبی برای درک بیشتر مطلب قابل استفاده است و به صورت پیش‌سازمان‌دهنده عمل می‌کنند. به این ترتیب که فراگیر ابتدا مفهوم اصلی مطلب را تشخیص می‌دهد. سپس، مفاهیم فرعی را درک می‌کند و آن‌ها را به مفهوم اصلی ربط می‌دهد (زارعی و جعفرخانی، ۱۳۹۲). با توجه به این موضوع، نبود تصاویر سازمانی در کتاب‌های پایه سوم و چهارم یکی از نقاط ضعف این کتاب‌هاست. تصاویر توضیحی نیز که در توضیح مطالب سخت اهمیت دارد در کتاب‌های سوم و چهارم وجود ندارد که یکی دیگر از نقاط ضعف این کتاب‌هاست.

هویت جنسیتی

هدف بخش دوم این تحقیق بررسی این موضوع است که آیا در این کتاب‌ها تبعیض جنسیتی از سه زاویه فراوانی حضور، محیط و نوع فعالیت وجود دارد؟ برای تحقق این هدف تمام تصاویر کتاب‌های زبان انگلیسی مقطع متوسطه بررسی و افراد حاضر در این تصاویر بر اساس جنسیت، به دو دسته زنان و مردان تقسیم شدند و فراوانی آن‌ها محاسبه شد. نتایج این محاسبه در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. فراوانی حضور مردان و زنان در تصاویر کتاب‌ها

فراوانی کل		زنان		مردان	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۴۲۶	۱۰۰	۱۰۴	۲۴/۴۲	۳۲۲	۷۵/۵۸

براساس جدول ۳، از مجموع ۴۲۶ تصویر، ۳۲۲ تصویر (۷۵/۵۸ درصد) متعلق به مردان و ۱۰۴ تصویر (۲۴/۴۲ درصد) متعلق به زنان بود. مقایسه این نتایج حاکی از آن است که

تعداد تصاویر مردان سه برابر تعداد تصاویر زنان بود و نابرابری وجود تصاویر بین زنان و مردان بارز است. این نتایج تأییدکننده یافته‌های تحقیق داوودی (۱۹۹۹)؛ به نقل از قربانی، (۲۰۰۹) و حسینی فاطمی و حیدریان (۱۳۸۹) است. معمولاً در هر جامعه‌ای زنان تقریباً نیمی از کل جمعیت را تشکیل می‌دهند و این آمار در جامعه ایران هم صادق است. اما آمار زنان و مردان موجود در تصاویر کتاب‌ها کمتر این واقعیت را نشان می‌دهد.

از لحاظ محیط فعالیت (فضای باز، فضای بسته)، از کل ۳۲۲ تصویر مربوط به مردان، ۱۶۶ (۵۱/۵۵ درصد) تصویر نشان‌دهنده فعالیت مردان در محیط‌های باز و ۸۳ (۲۵/۷۸ درصد) تصویر نشان‌دهنده فعالیت آنان در محیط‌های بسته است. ۷۳ تصویر (۲۲/۶۷ درصد) محیط فعالیت خاصی را نشان نمی‌دهد. از میان ۱۰۴ تصویر مربوط به زنان، ۱۴ (۱۳/۴۶ درصد) تصویر مربوط به فعالیت زنان در محیط‌های باز و ۶۲ تصویر (۵۹/۶۲ درصد) مربوط به فعالیت آنان در محیط‌های بسته است. ۲۸ تصویر (۲۶/۹۲ درصد) تصویر نیز محیط فعالیت خاصی را نشان نمی‌دهد.

جدول ۴. فراوانی محیط‌های فعالیت مردان و زنان

	زنان			مردان		
	فضای باز	فضای بسته	بدون محیط فعالیت	فضای باز	فضای بسته	بدون محیط فعالیت
تعداد	۱۴	۶۲	۲۸	۱۶۶	۸۳	۷۳
درصد	%۱۳/۴۶	%۵۹/۶۲	%۲۶/۹۲	%۵۱/۵۵	%۲۵/۷۸	%۲۲/۶۷

یافته‌های جدول ۴ نشان‌دهنده نوعی تبعیض علیه زنان به لحاظ محیط فعالیت است زیرا تعداد مردانی که در محیط باز فعالیت می‌کنند نسبت به تعداد زنان ۳/۵ برابر است (۵۱/۵۵ درصد در مقابل ۱۳/۴۶ درصد).

جدول ۵ فراوانی نوع فعالیت‌های زنان و مردان را نشان می‌دهد که شامل فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، آموزشی و شخصی است.

جدول ۵. فراوانی نوع فعالیت‌های انجام‌شده توسط مردان و زنان

	مردان					زنان				
	اجتماعی	آموزشی	سیاسی	شخصی	کل	اجتماعی	آموزشی	سیاسی	شخصی	کل
تعداد	۱۸۶	۲۴	۱	۴۴	۲۵۵	۳۶	۲۸	۰	۲۰	۸۴
درصد	۷۲/۹۵	۹/۴۱	۳/۹	۱۷/۲۵	۱۰۰	۴۲/۸۵	۳۳/۳۳	۰/۰۰	۲۳/۸۲	۱۰۰

براساس نتایج جدول ۵، از لحاظ نوع فعالیت‌های انجام‌شده، تعداد زنانی که فعالیت اجتماعی دارند ۳۶ (۴۲/۸ درصد) و مردان ۱۸۶ (۷۲/۹۵ درصد) است. نسبت زنان به مردان در فعالیت‌های آموزشی ۲۸ (۳۳/۳۳ درصد) به ۲۴ (۹/۴۱ درصد) است. در مورد فعالیت‌های شخصی این نسبت ۲۰ (۲۳/۸۲ درصد) به ۴۴ (۱۷/۲۵ درصد) است و بالاخره در مورد فعالیت‌های سیاسی با اینکه هر دو جنس فعالیت کم‌رنگی دارند اما نسبت حضور زنان نسبت به مردان صفر در مقابل ۳/۹ درصد است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که در مورد فعالیت‌های مذکور، در این تصاویر نابرابری جنسیتی وجود دارد. حضور زنان در فعالیت‌های آموزشی و شخصی پررنگ‌تر است. شاید این مسئله حکایت از توجه نویسندگان و طراحان کتاب به امور آموزشی و سازمانی زنان دارد؛ این مسئله همچنین نشان می‌دهد که بعد از انقلاب، برخلاف تبلیغات منفی علیه ایران در مجامع بین‌المللی در مورد نقض حقوق آموزشی زنان، دولت توجه خاصی به امر آموزش زنان و توانمندسازی آنان دارد. آمارهای موجود در مورد تعداد زنان در حال تحصیل در دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزشی کشور نیز شاهد این مدعاست. در سال ۹۱ حدود ۶۰ درصد از دانشجویان دانشگاه‌ها را زنان تشکیل می‌دادند (ظهیری‌نیا و بهروزیان، ۱۳۹۱). نکته قابل توجه دیگر موجود در تصاویر مربوط به فعالیت‌های شخصی است. زنان در این تصاویر بیشتر از مردان مشغول انجام فعالیت‌های شخصی بودند. پرواضح است که سلامت روحی و جسمی زنان مستلزم این است که آنان به خود و نیازهای شخصی‌شان نیز توجه کنند. بنابراین، چنین به نظر می‌رسد که دختران نوجوان که مخاطب اصلی این تصاویرند با دیدن این تصاویر از آن‌ها الگوبرداری کنند و این تصاویر تأثیر مثبتی در رفتار آتی آنان خواهد داشت؛ اما، از نگاه دیگر در این مورد تبعیض علیه مردان صورت گرفته است. لذا، شایسته است که از این بعد به تصاویر در جهت ایجاد نگاهی برابر تأمل شود.

به‌طور کلی می‌توان گفت در مورد انواع فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی زنان، تصاویر این کتاب‌ها خیلی منعکس‌کننده واقعیت‌های جامعه‌ی حال ایران نیست چرا که نگاهی منصفانه به جامعه‌ی امروز ایران نشان می‌دهد که زنان در تمامی عرصه‌های جامعه اعم از ورزشی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و غیره حضور فعالی دارند و نقش آن‌ها روزبه‌روز پررنگ‌تر می‌شود. امروزه تقریباً هیچ وزارتخانه یا شرکت خصوصی و دولتی را نمی‌توان یافت که زنان در آن فعالیت نداشته باشند و تقریباً هیچ ممنوعیتی برای حضور آنان از لحاظ شغلی وجود ندارد. نکته قابل توجه دیگر این است که به‌طور عمده درصد حضور زنان در فعالیت‌های سیاسی در مقایسه با سایر فعالیت‌ها در این کتاب‌ها کم‌رنگ است، در حالی که امروزه زنان در بالاترین نهادهای سیاسی کشور مانند مجلس شورای اسلامی، وزارت امور خارجه و غیره حضور دارند. همچنین، از منظر فعالیت‌های شخصی و آموزشی درصد نمود مردان در تصاویر چشمگیر نیست. لذا، باید به این جنبه فعالیت مردان بدون تبعیض در تصاویر اهمیت داده شود و تصاویر صرفاً مختص به بازنمایی زنان و مردان در فعالیت‌های کلیشه‌ای نباشد و منعکس‌کننده حضور آنان در عرصه فعالیت‌های مختلف با نگاهی برابر نیز باشد.

نتیجه‌گیری

اولین هدف این تحقیق بررسی تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی مقطع متوسطه از لحاظ کارکردهای آموزشی و غیرآموزشی بود. نتایج تحقیق نشان داد که انتخاب تصاویر نیاز به توجه بیشتری دارد، چرا که در انتخاب تصاویر نابرابری تأمل برانگیزی وجود دارد. تصاویر آموزشی و تزئینی از لحاظ تعداد تفاوت قابل توجهی با هم دارند و تصاویر آموزشی به نسبت تصاویر تزئینی فراوانی خیلی بیشتری دارند؛ این در حالی است که تصاویر تزئینی نیز به نوبه خود باعث ارتقای یادگیری می‌شود (لنزر و همکاران، ۲۰۱۳). همچنین، در مورد انواع تصاویر آموزشی نیز نابرابری وجود دارد و تعداد تصاویر بازنمودی خیلی بیشتر از تصاویر سازمانی و تصاویر توضیحی است. با توجه به نقش مهمی که تصاویر سازمانی و توضیحی در فعال کردن ذهن شاگردان و توضیح دادن مطالب سخت دارند (زارعی و جعفرخانی، ۱۳۹۲) لازم است که نسبت به استفاده از این تصاویر در کتاب‌های آموزش زبان توجه بیشتری شود تا تجسم فکری و یادگیری معنادار تقویت شود.

دومین هدف این تحقیق بررسی جنبه‌های مختلف تبعیض‌های جنسیتی در تصاویر کتاب‌های درسی زبان انگلیسی بود. نتایج تحقیق حاکی از این بود که در کتاب‌های زبان

انگلیسی دوره متوسطه در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی (به خصوص فعالیتهای اجتماعی) به مردان توجه بیشتری شده است چرا که تعداد آنان در تصاویر بیشتر از زنان بود. در مقابل، درباره فعالیتهای آموزشی و شخصی، زنان نمود پررنگ‌تری داشتند.

به‌طور کلی، لازمه توسعه همه‌جانبه هر جامعه‌ای توجه شایان به منابع انسانی و افزایش قابلیت‌های گوناگون آنهاست. در این راستا، توجه زیاد از حد به یک جنس و نادیده انگاشتن و به تعبیر دوبار (۱۹۴۹) «جنس دوم» قلمداد کردن دیگری منطقی به‌نظر نمی‌رسد. زنان تقریباً نیمی از جامعه‌اند. با محدودکردن فعالیت آنان به نقش‌های صرفاً کلیشه‌ای مانند آشپزی و خانه‌داری قابلیت‌های گوناگون آنان به منزله نیمی از جامعه کنونی نادیده گرفته شده و این امر منجر به هدررفتن توانمندی‌های آنان خواهد شد. از طرف دیگر، محدوده فعالیت مردان نباید صرفاً به فعالیتهای اجتماعی اختصاص یابد و تصاویر باید بیانگر مشارکت آنها در فعالیتهای آموزشی و شخصیشان هم باشد. عدم توجه به این امر شاید به نگرش‌ها و باورهای جنسیتی منفی در زبان‌آموزان پسر و دختر منجر گردد.

با توجه به نقش مهم کتاب‌های درسی در انتقال ارزش‌های فرهنگی پیشنهاد می‌شود که این کتاب‌ها بازنگری شوند و نقایص موجود در آنها رفع شود. به‌روز بودن محتوای کتاب‌های درسی از شرایط اصلی موفقیت آموزش است؛ بنابراین، بهتر است که این کتاب‌ها بررسی بیشتر شوند تا منعکس‌کننده واقعیت‌های جامعه باشند. همچنین، ضروری است که وزارت آموزش و پرورش قبل از تهیه و تدوین کتاب‌های درسی معیارهای روشن و دقیقی را که منعکس‌کننده ارزش‌های فرهنگی جامعه اسلامی باشد و در عین حال در تضاد با واقعیات جامعه نباشد برای نویسندگان، مؤلفان و طراحان کتاب‌های درسی مشخص کند تا در جهت هر چه پربارتر کردن این کتاب‌ها از آنها استفاده کنند. افزون‌بر آن، بعد از تهیه کتاب‌ها و انتشار آنها از نظریات دبیران و سایر صاحب‌نظران برای تجدیدنظر و اصلاح کتاب‌های مورد نظر استفاده شود.

از زاویه پژوهش، به دیگر محققان توصیه می‌شود که به تحلیل تصاویر دیگر کتاب‌های آموزش زبان خارجی به‌خصوص کتاب‌های پرفروش یادگیری زبان انگلیسی بپردازند تا مشخص شود چنین کتاب‌هایی چگونه به بعد کارکرد و هویت جنسیتی تصاویر پرداخته‌اند و تأثیر حاصل از آن در یادگیری و عملکرد فراگیران زبان چه بوده است. تبعیض جنسیتی در

تصاویر کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی شاید با وجود تفاوت جنسیت مؤلفان و دست‌اندرکاران تهیه و چاپ این کتاب‌ها در ارتباط باشد، که این خود جای بررسی دارد.

References

- Elmi, Mahmood., & Alizadh, Hamid. (1388/2009). Avamel Ejtemaie Moasser bar Hoviyat Jensiyyatiye Dokhtaran Daneshjoyea Daneshgah Azade Eslami Vahed Tabriz. *Zan va Motaleat Khanevadeh*, 3(1), 75-90.
- Fars News (1390, Aban). *Nabarabari Gensi dar Iran Kahesh Yaft*. No. 13900809001186. Retrieved from <http://www.farsnews.com/printable.php?nn=13900809001186>
- Gallego, Giraldo Alejandro., Palacio, Echeverry Sandro., & Tasama, Uchima Humberto. (2009). *The impact of images on listening comprehension task*. Retrieved February 5, 2013, from <http://www.eric.ed.gov/> Eric web portal.
- Ghamin, Khojasteh., & Nourozi, Daryoush. (1391/2012). Taasier Yadgireye Chand Resaneae bar Yadgirii va Yaddarii Dars Louhe Nevisye Farsi. *Faslnameyeh Ravanshenasyey Tarbiyati*, 24(8), 120-142.
- Ghorbani, Laya. (2009). *An investigation of the manifestation of sexism in EFL/ESL textbooks*. Retrieved February 5, 2013, from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED505434.pdf>
- Good, Jessicka., Woodzicka, Julie., & Wingfield, Lylan. (2010). The effects of gender tereotypic and counter-stereotypic textbook images on science performance. *The Journal of Social Psychology*, 150 (2), 132-147.
- Hamdan, Sameer. (2010). English-language textbooks reflect gender bias: A case study in Jordan. *Advance in Gender and Education*, 2, 22-26.
- Hashemi, Soheila., & Chamani, Vida. (1392/2013). Tahlil Mohtavaye Kotob Darsi Doreyeh Rahnamaie bar Asas Moalefeye Hosh Hayajani Olgoye Tavanaie-Mehvar Mayer va Saloovey. *Faslnameh Noavariehayeh Amozeshi*, 45(12), 99-124.
- Hatami, Mohamad Reza., & Mazhabi, Saroyeh. (1390/2011). Rasaneh va Negaresh Zanan be Hoviyat Jensiyyatiye Khod. *Faslnameh Tahghighat Farhangi*, 4(2), 185-209.
- Hejazi, Ellaheh. (1385/2006). Eslah Simaye Zan dar Ketabhaye Doreyeh Ebtedaie: Rahi be Souye Dastyabi be Forsathaye Barabar. *Fasnamye Taalim va Tarbiyat*, 22(3), 122-145.

- Hibbing, Anne Nilson., & Rankin-Ericson, Joan. L. (2003). A picture is worth a thousand words: Using visual image to improve comprehension for middle school struggling readers. *The Reading Teacher*, 56 (8), 758-770.
- Hill, David. (2003). The visual element in EFL course books. In B. Tomlinson (Ed.), *Developing materials for language teaching* (pp. 174-182). London: Continuum.
- Hoseini Fatemi, Azar., & Heidarian, Zahra. (1389/2010). Nemoode Jensiat dar Ketabhaye Zaban Englisi Dooreyeh Dabirestan va Pishdaneshgahi: Tahlile Vazhgan va Mohtava ba Rooykardi Meyarmadar. *Majaleh Motaleaat Zaban va Tarjome*, 2(42), 64-77.
- Hosseini Zadeh, Ali., & Mombani, Iman. (1392/2013). Avamel Ejtemaie Moaser Bar Mizan Bavarpaziriye Kelishehaye Jensiyati dar do Sepehr Omomi va Khososoi. *Fasnameh Takhasosi Olom Ejtemaie Daneshgahe Azad Eslami Vahed Shoshtar*, 20(7), 81-102.
- Izmirlı, Ozden-Sahin., Kabakcı, Isil., & Izmirlı, Serkan. (2009). Evaluation of the student workbook in terms of purpose of use of pictures. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 17(1), 87-93.
- Javidi Kalateh Jaafar Abadi, Tahereh., & Maadani, Sadighe., & Razavi, Bibi Zahra. (1390/2011) *Nazariyeh Jadgiri Shenakhti Bondoura va Delalathaye Tarbiyati an*. Dar Avalin Hamayesh Melli Yaftehave Olom Shenakhti dar Taalim va Tarbiyat, Mashhad, Iran.
- Kress, Gunther., & Van Leeuwen, Theo. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Lenzner, Alwine., Schnotz, Wolfgang., & Muller, Andreas. (2013). The role of decorative pictures in learning. *Instructional Science*, 41, 811-831.
- Levie, W. Howard, & Lentz, Richard. (1982). Effects of text illustration: A review of research. *Educational Technology Research and Development*, 30(4), 195-232.
- Mayer, Richard. (2001). *Multimedia learning*. London: Cambridge University Press.
- Mayer, E. Richard. (1384). *Yadgiruea chand resaneie*, Tarjomeye Mahsa Mosavi. Tehran: Moassesye aliye amozesh va pajohesh modiriyat va barname rizi.
- Narahara, May. (1998). *Gender stereotypes in children's picture books*. Retrieved July, 12, 2014, from <http://www.eric.ed.gov/fulltext/ED419248>.
- Romney, Cameron. (2012). Images in ELT textbooks: Are they just decoration? *The Proceedings of the JALT2011* (pp. 392-398). Tokyo, Japan.
- Roohani, Ali., & Saeedfar, Ala. (2013). A critical evaluation of visual elements in Iranian junior high school English textbooks. *Journal of Faculty of Letters and Humanities*, 8(28), 80-96.

- Seyf, Ali Akbar., & Kiyani-Ersi, Farahnaz. (1390/2011). Norounhaye Ayenehei va Yadgiriye Moshahedeie. *Faslnamyeh Ravanshenasie Tarbiyati*, 19(6), 90-114.
- Sayfollahi, Sayfollah., & Ebrahimi, Maryam. (1387/2008a). Jensparasti dar Barnamehaye Amouzeshi va Ketabhaye Darsi Madares dar Amouzesht va Parvaresh va Taasir an bar Ejtemaie Shodane Afrad dar Iran. *Majalleh Jameshenasi Maaser*, 1 (1), 93-124.
- Sheikavandi, Davar. (1385/2006). Baztabe Hoviyathaye Jensiyyati dar Ketabhaye Taalim Ejtemaie Doreyeh Amozesh Ebtadaie va doureyeh Rahnamaie Tahsili. *Faslnameyeh Taalim va Tarbiyat*, 87, 93-120.
- Tomlinson, Brian. (2003). *Developing materials for language teaching*. London: Continuum.
- Yasin, Mohamad. S. et al. (2012). A visual analysis of a Malaysian English school textbook: Gender matters. *Asian Social Science Journal*, 8(12), 154-163.
- Zahiri-Niya, Moustafa., & Behrouzian, Behrouz. (1391/2011). Moghayese Avamel dar Voroud Zanan va Mardan be Daneshgah. *Faslnameyeh Elmi va Pazhouhesi Zan va Jamee*, 4(1), 69-89.
- Zarei Z. Esmael., Alizadeh, Hamid., & Jafarkhani, Fatemeh. (1391/2012). Taasir Amouzesht Chand-Resaneie bar Yadgiriye Dars Zabane Englisi Danesh Amouzane Kambina. *Faslnameyeh Iraniye koudakan Estesnaie*, 1(2), 13-20.
- Zarei Z. Esmael., & Jafarkhani, Fatemeh. (1392/2013). Barresi Karbord Tasvir dar Amouzesht Vizhe. *Taalim va Tarbiyate Estesnaie*, 13(120), 27-36.